

HORVÁTH SÁNDOR

Csavargók, hajléktalanok, koldusok

A társadalmi gondoskodás rejtett gyakorlata
Budapesten az 1960-as években

„Az eddigi gyakorlattól mereven elzárkózunk és továbbra sem fogunk belemenni. Eddig ugyanis az volt a gyakorlat, hogy ha egy csavargót valahol elfogtak éjjel, akkor bevitték egy szociális otthonba és kényszerítették az otthon valamelyik dolgozóját, ápolóját, inspekciósát, hogy vegye be éjszakára. Ez nem mehet, és a Főkapitányság részéről meg is értették, hiszen az illető csavargó esetleg férges is”.¹ A vidéki otthonokat azért is részesítették előnyben a kolduskérdés megoldásakor, mert ott jobban őrizték a fogva tartott beutaltakat: „Ha ugyanis valaki megszökött a szociális otthonból és bírói eljárással köteleznek bennünket, hogy elhelyezzük az illetőt, akkor el tudjuk helyezni olyan vidéki otthonba, ahonnan nem tud megszökni. Ez egyébként tíz éve probléma, és a helyzet sokat javult. Régebben minden sarkon volt egy-egy koldus.”² Ezek a mondatok 1960-ban a Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottságának ülésén hangzottak el az öregkori betegellátásról készült jelentés vitáján. Korántsem volt meglepő, hogy a koldusok és hajléktalanok ügye elsősorban rendészeti kérdés volt, mint a korábbi korszakokban. A fentiek alapján azonban úgy is tűnhet, hogy a budapesti szegénység felügyeletének rendészeti kezelésében az 1960-as években változás történt.

A városi szegénység leglátványosabb szimbólumai, a koldusok és hajléktalanok többnyire akkor kerültek a városi és állami intézmények figyelmének középpontjába, amikor a kérdés megoldására tett kísérleteket politikai célokra lehetett felhasználni. A szocialista korszakban hivatalosan nem létező szegénység csak rendészeti vagy egészségügyi problémaként kerülhetett a nyilvánosság elé. 1960-tól Budapest hivatalosan is idegenforgalmi célponttá vált az állami szállodaépítkezések és a *Fővárosi Idegenforgalmi Hivatal* munkájának átszervezésével, amivel a rendszer saját legitimitását is növelte.³ Emellett a „szocialista moderni-

1 Budapest Főváros Levéltára (= BFL) XXIII-102a. Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottság jegyzőkönyve (= VB jkv.). Jelentés az öregkori betegellátásról, különös tekintettel a szociálpolitikai vonatkozásokra. Vita a jelentésről. 1960. nov. 2. 113. (Ezúton is köszönetet mondok az OTKA [T 49 595] és a Politikatörténeti Intézet támogatásáért, amit a tanulmány megírása során nyújtottak.)

2 Uo. 120.

3 A szállodaépítkezésekről és az idegenforgalom átszervezéséről 1959–1960-ban döntöttek. BFL XXIII-102a. VB jkv. 1959. okt. 28-i és 1960. ápr. 6-i ülései. BFL XXIII-101a. Fővárosi Tanács ülése. 1961. szept. 29. A modern tömegturizmus budapesti kezdetei is ehhez az időszakhoz köthetők.

záció” egyik jelképeként szánt szocialista Budapest belvárosának fényét korántsem emelték a metróépítkezésből ott maradt ideiglenes szállások vagy a kéregető koldusok a modernizáció jelképeként épülő Erzsébet híd árnyékában.⁴

A nagyvárosi szegénység már a 19. század második felétől fontos témája volt a társadalmi reformereknek, a nagyvárosról szóló irodalmi és képi ábrázolásoknak.⁵ A Kádár-korszak hatvanas évekbeli története nem ritkán a társadalmi biztonság, modernizáció és jólét megteremtésére tett kísérletként jelent meg a történeti és szociológiai irodalomban.⁶ Emiatt a városi szegénység kezelésének bújtatott társadalmi gyakorlatáról szóló viták csak elvétve és szigorúan ellenőrzött formában jelenhettek meg a nyilvános diskurzusban. A szegénység legszűkebb meghatározásai az egyes egyének, illetve családok jövedelmére vagy vagyonára koncentrálnak és általában a létminimum szintjének és az „életszínvonalnak” a meghatározásával bajlódnak, és gyakran arra a kérdésre keresik a választ, hogy „a népszerű hány százaléka volt szegény” egy adott időszakban. Ugyanennek a meghatározásnak a továbbfejlesztett változata a jövedelem mellett a fogyasztást is figyelembe veszi a „szegénységküszöb” meghatározásánál.⁷ Ennél szélesebb meghatározás azt tekinti szegénynek, aki bizonyos életesélyektől, gazdasági, szociális vagy kulturális javaktól meg van fosztva. A megfosztottságra (depriváció) épülő szegénység-definíciók alapján folytatott kutatások többek közt olyan kérdéseket helyeznek a középpontba, melyek a fizikai komfort, egészség, biztonság és biztonságérzet, „jóléti javak” és „státuszjavak” hiányával, az azoktól való megfosztottság hatásaival foglalkoznak.⁸ A magyarországi szegénységkutatások körülbelül ugyanebben a körben mozogtak, talán annyiban megújítva a fenti definíciókat, hogy Ferge Zsuzsa a foglalkozási státuszt, Szelényi Iván a redisztribúció társadalmi egyenlőtlenségeket növelő hatását, míg Kemény István az életformát helyezte a témában folytatott kutatásai középpontjába.⁹

Ezen döntések nyomán nyílt meg pl. 1961-ben a felújított Citadella. BFL XXIII-102a. VB jkv. 1961. ápr. 19.

4 Az Erzsébet híd újjáépítéséről 1959-ben született döntés, a hidat 1961–1964 között építették újjá. BFL XXIII-102a. VB jkv. 1959. aug. 19.; 1964. júl. 22.

5 Ganz Unten. Die Entdeckung des Elends. Wien, Berlin, London, Paris, New York. Hg. Werner Michael Schwarz–Margarethe Szeless–Lisa Wögenstein. Wien, 2007.

6 Ennek kritikája: *Valuch Tibor*: A „gulyáskommunizmus” mítosza és valósága. A kádári konszolidáció hétköznapijai. In: *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemből*. Szerk. Romsics Ignác. Bp. 2002. 361–390.

7 Ennek a definíciónak a történetéről összefoglalást ad: *Gary S. Fields*: *Poverty, inequality, and development*. Cambridge, 1980. 125–180.

8 A fenti meghatározások részletesebb összefoglalása: *Anthony Forder*: *Explanations of poverty*. In: *Theories of Welfare*. Ed. Anthony Forder–Terry Caslin–Geoffrey Ponton–Sandra Walkate. London–Boston–Melbourne, 1984. 203–226.; *Robert Holman*: *Poverty: explanations of social deprivation*. Oxford, 1978.

9 *Ferge Zsuzsa*: *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből*. Bp. [1986] 1998.; *Szelényi Iván*: *Új osztály, állam, politika*. Bp. 1990.; *Kemény István*: *Szociológiai írások*. Szeged, 1992. A szociográfiai megközelítésre a hivatalos elvárásoknak is nagymértékben megfelelni szándékozó példa: *Szamos Rudolf*: *Barakkváros*. Bp. 1960.

A városi szegényekkel foglalkozó társadalmi gyakorlatot azonban nem csupán az állam, hanem több évszázados társadalmi hagyományok is meghatározzák.¹⁰ A tanulmány célja, hogy érthetőbbé tegye ezen társadalmi hagyományok továbbélését és átalakulását az 1960-as évek Budapestjén, és azt, miként reagáltak a szegényüggyel foglalkozni kénytelen társadalmi intézmények a szocialista állam elvárásaira. Ezt a városi szegénység időnként legnagyobb nyilvánosságot kapó formájának: a hajléktalanokkal, koldusokkal, csavargókkal foglalkozó társadalmi gyakorlat vizsgálatával teszem. Nem csupán a társadalmi intézmények (mint a sajtó, rendőrség, tanácsi hivatalok, menedékhelyek) és az állami elvárások, hanem maguk az érintett személyek (a koldusok) is fontos ágensei lehetnek a velük kapcsolatos társadalmi gyakorlat átalakulásának. Emiatt arra a kérdésre is keresem a választ, hogy miként hatott a városi népesség legszegényebb csoportjainak viselkedési mintáira a szocialista állam és intézményeinek összjátéka miatt átalakuló társadalmi gyakorlat. Hogyan változott a korszakban a városi politikán belül a szegénység rendészeti kezelése, milyen hivatalos elvárásoknak feleltek meg a szociálpolitikával foglalkozó hivatalnokok, miként lehetett a bújtatott szociálpolitikával is egyes társadalmi csoportok felügyeletét megteremtteni, és hol húzódtak ennek a felügyeletnek a határai?

Munkásszállók és a hajléktalankérdés

A budapesti szociálpolitika egy sajátos vetületét képezte a munkásszállók fenntartása. A korszakban hajléktalanokról csak az 1956-os lakásrongálódások kapcsán volt ildomos beszélni. Emiatt hajléktalankérdés nem létezhetett, csak a munkásszállók kérdése. Lakóik közé tartoztak nemcsak a hetente-havonta ingázó munkások, akik később vagy meg tudtak kapaszkodni a fővárosban, vagy visszatértek szülőhelyükre, hanem az időszakai munkákból élő hajléktalanok is. A „hajléktalan” kifejezést abban az értelemben használom, ahogyan azt a szociológia teszi az 1980-as évek óta: vagyis ide sorolhatók azok, akik tartósan nem rendelkeznek állandó lakhellyel. Mint az a téma kutatásának felvirágzása óta már kiderült, felettébb nagy különbségek vannak a hajléktalanok között is. Ez nem csupán demográfiai vagy munkaerőpiacon elfoglalt helyzetükből fakad (tudományos közhely, hogy a hajléktalanok – a sztereotípiákkal ellentétben – többnyire alkalmi munkákból, segélyből vagy nyugdíjból élnek), hanem megbélyegzettségük fokából is.¹¹

1959-ben a budapesti munkásszállások zöme – a munkásszállókról élő, a későbbi helyzetből eredő sztereotípiákkal ellentétben – nem különálló épületekben, hanem bérházakban, volt lakásokban és üzlethelyiségekben működött.

10 Ennek történetéről magyarul: *Robert Castel*: A szociális kérdés alakváltozásai. A bérmunka krónikája. Bp. 1998.; *Gyáni Gábor*: Könyörületesség, fegyelmezés, avagy a szociális gondoskodás genealógiája. *Történelmi Szemle* 41(1999) 57–84.

11 *Anne B. Shlay–Peter H. Rossi*: Social Science Research and Contemporary Studies of Homelessness. *Annual Review of Sociology* 18(1992) 129–160.

Ezek között a legrosszabbnak számítottak az ideiglenes felvonulási épületekben létesült munkásszállók. A munkásszállókra – bár fővárosi szervek is felügyelték működésüket – a fenntartó vállalatok munkaügyi osztályai utalták be vállalatuk dolgozóit, többnyire fiatal vidéki munkásokat, akik ingyen vagy minimális térítésért (körülbelül heti 10 forintért) lakhattak ott. A munkásszállókról a Fővárosi Tanács Szociálpolitikai Állandó Bizottsága által készített jelentés fontosnak tartotta megállapítani, hogy milyen gyakori ott a részegeskedés.¹² Ez abból a régi sztereotípiából is fakadt, hogy a társadalmi gondoskodásra rászorultakat előszeretettel ábrázolták olyan életvitelű személyeknek, akik rendre megsértik a társadalmi normákat. Ennek egyik fontos funkciója az volt, hogy a gondoskodásért cserébe így nagyobb társadalmi ellenőrzésnek vethették alá ezen csoportok tagjait. A szociálpolitikával foglalkozó intézményeknek ezáltal nem csupán az volt a funkciója, hogy támogassa a rászorultaknak ítéleteket, hanem az is, hogy felügyelje életvitelüket. A társadalmi gondoskodás ezáltal nem csupán függőségi, hanem ellenőrzésre alkalmas helyzetet is teremtett.

A főváros által fenntartott munkásszállók külön kategóriát képviseltek a munkásszállók tengerében. Ezek legnagyobbika a XIII. kerületi Dózsa György úti munkásotthon volt. Korábbi nevén a „Népszálló” 1912-ben angol mintára az ágyrajáróknak épült, és már a két világháború között a legnagyobb hajléktalan-menhelynek számított (és számít mind a mai napig).¹³ Itt 1959-ben a 450 egy személyes hálófülke közül 250-ben csak egy ágy volt, szekrénynek már nem jutott hely. A munkásszállókon belül is megfigyelhető a rétegződés: ennek megfelelően ez a munkásszálló viszonylag elit helynek számított. Ez megmutatkozott a heti térítési díjban is, ami tavasztól–őszig 35, télen 40 forint volt. Ennek megfelelően az itt élők heti egyszer meleg vízzel is fürödhetek. Bár a szállás lakóinak nagy része valamelyik üzemben dolgozott, nyolcvan nyugdíjas és néhány közsegelezett is élt az otthonban. A jelentés szerint: „a lakók általában hosszú évtizedekig veszik igénybe a szállást, így az átmeneti jellegét már régen elvesztette”.¹⁴

Másik szintjét képviselte a munkásszállóknak a – szintén tanácsi fenntartású – VIII. kerületi Dobozi utcai szállás. 1959-ben 230 lakója volt a szállónak. Ekkor egyes szobákban 18 emeletes ágy volt elhelyezve, így előfordult, hogy 36-an laktak egy-egy szobában. A jelentés készítői szerint az itt élők kétharmada minősült „dolgozónak”, „a többi alkalmi munkás, illetve olyanok, akiket csavargásért vagy börtönbüntetés letöltése után a rendőrség oda irányít. Ezek rontják az otthon színvonalát, iszákosak és többségükben munkakerülők.” Ennek ellenére havonta 120 forintot fizettek a szálló használatáért. Itt hetente egyszer volt fürdési lehetőség, amit a szénhordással foglalkozó dolgozók esetében találtak különösen

12 Fővárosi Tanács Szociálpolitikai Állandó Bizottságának jelentése a munkásszállók helyzetéről. BFL XXIII-102a. VB jkv. 1959. dec. 23. 2–3.

13 Mai címe: Dózsa György út 152. A szálló 1945 előtti történetéről részletesen ír: *Győri Péter–Sass Lajos: A népszálló története. 1912–1990.* In: *A Hajléktalanok Menhelye Egylet: a Népszálló.* Szerk. Győri Péter–Tatár Babett. Bp. 2003. 51–110.

14 Fővárosi Tanács Szociálpolitikai Állandó Bizottságának jelentése a munkásszállók helyzetéről. BFL XXIII-102a. VB jkv. 1959. dec. 23. 4.

hátrányosnak. A lakók gyakran huzat nélküli szalmapárnán feküdtek és mivel az ágyak sűrűn voltak elhelyezve, „a rendőrség által odautaltak” székeken töltötték az éjszakát.¹⁵

Az 1959-es jelentés nem csupán a fentieket, hanem más munkásszállókat is túlszűfoltnak ítélte, valamint megállapította, hogy nem átmeneti jelleggel, hanem éveken át ott élnek lakóik. Külön hangsúlyozta, hogy „a nevelő és felvilágosító munkában fontos helyet kell elfoglalnia a cigányokkal való foglalkozásnak, rendszer életmódra szoktatásuknak”. A gondoskodásra szorulóknak ítétekkel szembeni előítélet korántsem korabeli budapesti jelenség, hanem gyakori jellemzője a paternalista politikának. Ez a megközelítésmód azt is magában rejti, hogy az előítélettel kezelt gondozottak az előítélet és a folyamatos társadalmi ellenőrzés miatt sem képesek a támogatástól függetlenné válni.¹⁶ A pénzügyi források hiányában a Végrehajtó Bizottság a felmerült problémák megoldását a politikai, kulturális és egészségvédelmi felvilágosító munka kiszélesítésében vélte megtalálni, különösen a cigányokkal való foglalkozásban.¹⁷ Bár kérdéses, hogy ettől hogyan került huzat a szalmaszékrekre vagy meleg víz a csapokba, amit az egyik tanácsstag is hiányolt a jelentésről szóló vita során. Emellett azt is kifogásolhatónak találták, hogy ugyanott „fekszik-e az építómunkás mellett a börtönből szabadult vagy a börtönbe készülő fiatalember”, mivel így problémájuk kezelése összemosódik.¹⁸

A másik megoldási javaslat – szintén lemondva a kapacitásbővítésről – a munkásotthonokban élők számának csökkentését tűzte ki célul. Egyrészt a munkahellyel rendelkezőket munkahelyük szállásaira irányította volna, a nyugdíjasokat vissza családjukhoz (ha van), a közsegélyből élőket szociális otthonba, „az iszákos, munkakerülő lakókat” pedig „vidéken létesítendő munkaterápiás, lehetőleg zárt jellegű intézetben” helyezte volna el. A főváros ezenkívül kérte a Minisztertanácsot, hogy bocsássonak rendelkezésére egy átmeneti otthont.¹⁹ Valószínűleg ez abból is fakadt, hogy a szociálpolitikában dolgozók átlátták, hogy valódi segítséget a szállók kapacitásának növelése jelenthetne.

Vajon miként változott ez a helyzet 1965-re? Az ebben az évben készült jelentés jóval átfogóbb képet adott a munkásszállók helyzetéről. A munkásszállókon élők helyzetének javítására született 37/1963. számú, az *Egészségügyi Minisztérium* által kiadott rendelet szerint a tanácsi vállalatok és intézmények munkásszállói 7258 fő elhelyezésére voltak alkalmasak, ezzel szemben 1964-ben ezeken a szállókon 10 221 fő élt. Azonban az így elhelyezettek még szerencsésnek szá-

15 Uo. 4-5.

16 Tom Shakespeare: The Social Relations of Care. In: Rethinking Social Policy. Ed. Gail Lewis-Sharon Gewirtz-John Clarke. London, 2000. 52-65.

17 „A Végrehajtó Bizottság felkéri a Vöröskeresztet, a Nótanácsot és a KISZ-t, hogy foglalkozzanak a munkásszállók lakóival, végezzenek köztük politikai, kulturális és egészségvédelmi felvilágosító munkát, foglalkozzanak különösen a cigányok problémáival.” Határozati javaslat. BFL XXIII-102a. VB jkv. 1959. dec. 23. 6.

18 Uo. 111. Vita.

19 Uo.

míthattak, mivel rajtuk kívül több mint tízezer fő elhelyezési igény szerepelt a nyilvántartásban. Hiába növekedett a hatvanas évek első felében a tanácsi vállalatok vagy intézmények munkásszállóinak kapacitása (1243 férőhellyel), a meglévő szállók felettébb túlszűfoltnak számítottak. Ezt azzal magyarázták, hogy egyes ágazatokban az ingázók száma nemhogy csökkent, de enyhe mértékben még növekedett is. A miniszteri utasítás végrehajtása miatt így is 68 szállást lebontásra vagy megszüntetésre ítélték.²⁰

A *Szakszervezetek Budapesti Tanácsa* ezúttal lehetőséget kapott arra, hogy észrevételezze a jelentést. A jelentésről megállapították, hogy „nem tükrözi kellően a helyzet súlyosságát”. Érvelésük szerint „a zsúfoltság a mellékhelyiségekkel stb. kellő számban nem rendelkező és egyébként is alkalmatlan épületek sok helyen Gorkij Éjjeli menedékhely-éhez hasonlítanak [sic!]”. A munkásszállókat olyan szükséges rosszként ábrázolták, amelyek létét az indokolja, hogy „egyes munkakörök ellátására csak olyan vidékiek jelentkeznek, akiknek szállást kell biztosítani. Hely azonban nincs, illetve az ottani körülmények olyanok, hogy a szállás miatt nem vállalják a munkát vagy néhány napi ott lakás után kilépnek.”²¹ A budapesti munkásszállások kapacitásának szűkössége a budapesti munkaerő-igény miatt növekedett. A szállások fajtái nem sokat változtak: továbbra is a szétszórt, kisméretű szállások voltak jellemzőek, amelyek fenntartását jóval gazdaságosabbnak ítélték, mint a nagy szállókét. Azt is komoly problémaként tartották számon, hogy a szétszórt, pincehelyiségekben vagy bérházi lakásokban működő szállásokon nem oldható meg „a politikai foglalkozás”, emiatt az itt élők „jelentős része fejlődésben elmarad”. A kapacitások bővítésével egyetértettek, de azt alulmértékűnek ítélték.²²

A jelentésről kibontakozó vita során továbbra is jelen volt az a nézet, hogy a munkásszállásokkal rendészeti kérdésként is foglalkozni kell. A munkásszállások telepítését nem kellően megtervezett folyamatnak ítélték, mivel az új munkásszállók környékén élők közbiztonsági szempontokra hivatkozva nem örültek új szomszédjaiknak. Ráadásul a városkép szempontjából sem ítélték megfelelőnek a munkásszállókat.²³

A munkásszállókkal foglalkozó szociálpolitika nem csupán az előítéletekhez, hanem a folyamatos túlszűfolttséghez is alkalmazkodott. A túlszűfolttség és az előítéletek egyúttal egymást is gerjesztették. Minél túlszűfolttabbnak számított egy munkásszálló, annál több alkalmi munkás élt ott. Emiatt jóval több kirekesztő magatartásformára volt lehetőség az ott élőkkel szemben. Erre az is lehetőséget adott, hogy a munkásszállók lakói között – bár erről külön felmérés nem készült – nagyszámban fordultak elő korábbi állami gondozottak vagy félárvák. A vita során az is elhangzott, hogy az egykori állami gondozottak miatt is szükséges, hogy nagyobb gondot fordítsanak a munkás- vagy ideig-

20 BFL XXIII-102a. VB jkv. 55–56. Végrehajtó Bizottság Tervosztály jelentése. 1965. ápr. 14.

21 Uo. 67–68. Szakszervezetek Budapesti Tanácsának észrevételei.

22 Uo. 68.

23 Uo. 151. Vita.

lenes szállásokra. A felmerült javaslatok ellenére a hatvanas évek második felében komolyabb változás ezen a területen nem történt, így a Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága nem is tűzte ismét napirendre a kérdést.

Kirekesztés és fegyelmezés: egy éjjeli menedékhely belülről

A munkásszállók belső életéről viszonylag kevés forrás maradt fenn. A szállókról készülő jelentések többsége megelégszik az ott tapasztalt infrastrukturális hiányosságok ecsetelésével. Ezért is számít kivételesnek az az iratanyag, amely a VIII. kerületi Dobozi utcai munkásotthon 1960-as évekbeli belső életéről a Fővárosi Tanács Szociálpolitikai Csoportjának iratai között fennmaradt. Ebből nem csupán a szálló mindennapjai, hanem a társadalmi gondoskodás, felügyelet és kirekesztés korabeli működése is érthetőbbé válhat. A Dobozi utcai szállás működése egyúttal közelebb vihet annak a megértéséhez is, hogy a korabeli hajléktalankérdés miként került be burkoltan a munkásszállók körüli vitákba.

Bár hajléktalanokról hivatalosan a korszakban nem beszéltek, az alacsonyabb közigazgatási szinten keletkezett tanácsi és a rendőrségi iratokban mégis rendre előfordul nem csupán a „hajléktalan”, hanem a „barlanglakó”, a „csavargó” és a „koldus” kifejezés is. A Dobozi utcai szállót már 1959-ben komoly kritikával illette a Fővárosi Tanács Szociálpolitikai Állandó Bizottsága.²⁴ Emiatt 1960 elején elrendelték a szálló átépítését, amivel annak imázsát is igyekeztek megváltoztatni. A felújítás miatt azonban számos embert el kellett távolítani a szállóról. Az építkezést csak úgy lehetett elkezdni, hogy az épület teljes jobb oldali szárnyát és a bal oldalon két helyiséget ki kellett üríteni. A szállás vezetője szerint „a kiürítés nagy zsúfoltságot idézett elő, mivel 92 főt kellett elhelyezni. Ebből 32 főt a Hungária körúti Otthonba helyeztünk és a kiürítés kezdetén mindössze 12 üres hellyel rendelkezünk. A többi a meglévő helyiségekbe kellett sűríteni.” Azonban így is kevés volt a hely, ezért különböző indokokkal, javarészt az ott lakók egy részének megbélyegzésével tovább kellett csökkenteni a létszámot: „Időközben sikerült különböző okokkal (felmondás, lakbér nemfizetés stb.) az üres helyek számát 60-ra emelni, ezzel a nagy zsúfoltságot elkerülni.” Emellett szükség volt „az ágyak sűrítésére”, ahogyan ezt egy áprilisi jelentésében a szálló vezetője hívta. De – mint írta – „a sűrűség mindinkább ritkul”, mert „az eltávolítás folyamatosan, jelenleg is tart”.²⁵

A helyzet azonban – nem meglepő módon – mégis tovább romlott. A szállás vezetőjének májusi jelentése szerint ennek egyik fő oka az volt, hogy a tanács – hírt véve az üresedésekről – egyre több embert utalt be. „Mint ismeretes, a Szál-

24 Fővárosi Tanács Szociálpolitikai Állandó Bizottságának jelentése a munkásszállók helyzetéről. BFL XXIII-102a. VB jkv. 1959. dec. 23. 4–5.

25 BFL XXIII-115c. VB Egészségügyi osztály (= Eü. o.) szociálpolitikai iratai. 74/1960. 1960. ápr. 19. 43. d.

lason a Tanács fenntart magának 2 ágyat, ahová esetenként egy-egy éjszakára küld hajléktalan személyeket. Ez a szokás azonban az utóbbi időben oda fajult, hogy egy-egy este nem 2 személyt, hanem általában 10 személyt küldött, sőt a legutolsó héten már ez a szám általánosan 16-17 főre emelkedett.” Majd a vezető némi elégedetlenséggel megjegyezte: „Ez a helyzet most már tarthatatlan, mert 2 ágyra semmi körülmények között sem lehet elhelyezni 16-17 embert, még ha keresztbe fektetjük őket, akkor sem.”

A szálló vezetőjének persze nem jószántából kellett jelentést írnia, hanem azért, mert az átépítés ellenére egyre botrányosabb híre kelt az intézménynek.²⁶ Valahogyan mentséget kellett találnia arra, miért bombázzák kiköltöztetett hajléktalanok beadványokkal a tanácsot, és miért nő a verekedések, ezáltal a rendőrségi átiratok száma. Valószínűleg inkább ez utóbbiak aggasztották a hivatalnokokat, mivel emiatt akták is keletkeztek. A szálló vezetője a hajléktalanok miatti túlzásfólytsággal érvelt: „Ebből adódik aztán az, hogy napirenden vannak a verekedések, az éjszakai ügyelet által ide küldött személyek között a helyért a civódások, megtámadják rendes lakóinkat is, hogy tőlük párnát vagy matracot tudjanak szerezni. De feltörnek az építés alatt lévő helyiségeket is, ajtókilincseket letörnek, az ajtót leszedik és azokon fekszenek, sőt több ízben találtunk a padláson is idegen embereket. Mint fentebb említettem, azoknak az egyéneknek leszedtük az ágyát, akik rendszeresen nem fizettek, dacára a többszöri felszólításnak. De ezek az emberek továbbra is itt vannak, a Tanács ügyelete jóvoltából naponta hozzák a cédulát egy-egy éjszakára. Vannak olyan rendszeres itt alvók is, akiknek a Tanács éjszakai ügyelete hónapok óta adja rendszeresen a beutalást.”

A konfliktus a szálló és a tanácsi ügyelet vezetője között abból fakadt, hogy a rendőrség, ha hajléktalant talált, azt egy időre elzárhatta ugyan, de miután szabadon engedte, a tanácsi ügyeletre küldte. Ott viszont a legkézenfekvőbb lehetőségnek a legrosszabb hírű szálló tűnt. Mint a szálló vezetője írta: „Már több ízben szóvá tettem ezt. Az ügyeleti Vezetővel is beszéltünk erről a kérdésről, hogy ne küldjenek ide annyi embert. Azonban a helyzet nem javult, csak rosszabbodott.” A problémát még tovább fokozta a vezető szerint, hogy az addigi – részben erre a célra is megfelelő – intézmények egy része becsukta kapuit: „Az Internálótáborok megszüntetésével nagyon sok egyén került vissza Budapestre, és mivel lakásuk nincsen, a Szállást lepik el. Nappal csak elvannak valahol, de éjszakára a Tanács ügyelete mind ide küldi.” Az ötvenes évek internálótáborainak bezárása tehát új terheket rótt a hajléktalanok kitiltását és elszállásolását megoldani képtelen tanácsi apparátusra.

A két tűz közé került szállóvezető azzal támasztotta alá érvelését, hogy ő csak utasítást hajtott végre, de rendre akadályokba ütközött: „Egyik év eleji értekezleten arról volt szó, hogy meg kell szüntetni a Szállás nyomor jellegét, el kell távolítani az öregeket Szociális Otthonokba, a családosokat vissza a családjukhoz stb. Ennek megfelelően igyekeztünk munkánkat végezni, de nem tu-

²⁶ A jelentés megtalálható: BFL XXIII-115c. VB Eü. o. szociálpolitikai iratai. 85/1960. 1960. máj. 10. 43. d.

dunk annyi embert eltávolítani, hogy a Tanács éjjeli ügyelete kétannyit ne küldene helyükbe.”

A hajléktalanok érdekérvényesítési lehetősége abban merült ki, hogy kihasználták a különböző intézmények közötti konfliktusokat: „Nehezíti munkánkat az olyan megnyilatkozás is, mint a VIII. kerületi Tanácstól elhangzottak, amikor ellenőrzés szempontjából késő éjjel megjelentek a Szálláson, az ágybér-lők elmondták, hogy többen kaptak az intézmény vezetőségétől felmondást. Erre ők kijelentették, hogy senkinek nem lehet felmondani, azt a törvény nem engedi. Természetesen másnap jöttek az illetők, hogy márpedig nem fogják elhagyni a Szállást, mert a Tanács »ezt a tanácsot adta«.” Az intézetvezető szerint ugyanezek a személyek „részegek és egyéb alvilági egyének”.²⁷

Ezeknek az „alvilági egyéneknek” egy része írhatta valószínűleg azt a beadványt, amelyben úgy fogalmaztak: „tiszteletteljes kérelemmel fordulunk Önökhöz, hogy fekhelyünket meghagyni, vagy ha ez nem lehetséges, ehhez hasonló megfelelő szállást számunkra biztosítani szíveskedjenek”. Azzal indokolták kérelmüket, hogy az aláírók kivétel nélkül vállalatoknál dolgoznak, a „felmondást követően igyekeztünk más szállást találni, de sem az újságokban, sem az állami hirdető tábláin, sem ismerősök között nem sikerült találni. A házak kapujára kiadó ágyakat hirdető kirajzszegelt papirosokat sem látni már sehol. Az pedig emberileg elképzelhetetlen, hogy a napi munka után fáradtan, az utcán csavarogva vagy egy parki padon a hideg éjszakákat átreszketve menjünk másnap újra dolgozni.”²⁸ A beadvány másfél év múlva végül azzal a felirattal került irattárba, hogy „bent is voltak, de elhagyták az átmeneti szállást, mert itt az átépítés miatt nem maradhattak”.²⁹

A hajléktalanok azonban – más választásuk nem sok lévén – lassan visszavárogthak a szállóba. 1960 júliusában – amikor a jó idő miatt a legkisebb rohamnak volt kitéve az intézet – az átmeneti szállás földszinti kultúrtermében 32 meghúzódo hajléktalant írtak össze. Többségük neve mellett az alk. (alkalmi) munkás felirattal. Felük 50 és 60 év közötti férfi, a legfiatalabb 23, a legidősebb 61 éves volt. Valószínűleg emiatt sem kerülhettek a hajléktalanokat is befogadó másfajta intézményekbe: szociális vagy öregek otthonába. Ugyanebben az összeírásban szerepelt négy „beteg, rokkant, koldus” kategóriába sorolt személy is. A szálláson ekkor 176-an voltak, ebből 36-an nyilvántartott tbc-s betegek. Számukra ugyan két külön szoba volt kijelölve, 18 férőhellyel, azonban nem volt a betegek részére külön mosdó vagy WC. Az összeírás szerint a betegek is – mint a szálló lakói – „sokszor naponta változtatják tartózkodási helyüket, néha pályaudvaron vagy egyéb nyilvános helyeken alszanak”.³⁰

27 BFL XXIII-115c. VB Eü. o. szociálpolitikai iratai. 74/1960. 1960. ápr. 19. 43. d.

28 BFL XXIII-115c. VB Eü. o. szociálpolitikai iratai. 1960. ápr. 7. 43. d. A beadványt a Fővárosi Szociális Osztálynak írták, holott csak az Egészségügyi Osztály Szociálpolitikai Csoportja létezett.

29 Uo. 1961. okt. 23. Dné. szignóval.

30 Uo. 1960. júl. 28.

A helyzet két év múlva sem változott: a szálló továbbra is a megbélyegzett csavargók menedékhelyének számított. Ekkor már nem a szállón élők helyzetének javítása szerepelt napirenden, hanem az, hogy veszélyeztetik a kerület lakosságát, elsősorban egészségügyi szempontból. Az *Esti Hírlap* kulturális rovatának szerzője, Nóti Ilona olyan fontosnak érezte az ügyet, hogy 1962 februárjában feljegyzést írt a Fővárosi Tanácsnak, intézkedést kérve: „A Fővárosi Tanács kezelésében álló Átmeneti Szállás Dobozy [sic!] utca 29. szám alatti épületének 180 lakója van. Jobbára munkakerülők, iszákosok és munkaképtelenek. Közülük negyven nyilván tartott, nyílt tbc-s [...] Feltehető – életmódjukra és a zsúfoltságra való tekintettel –, hogy a szállás lakóinak 80 százaléka már fertőzött. Alkoholistákról lévén szó, akik egész nap a város és a környék talponállóit járják, az egész kerületet fertőzik.”³¹ Nóti Ilona emellett két cikket is megjelentetett az *Esti Hírlap*ban a témában, emiatt beindult a tanácsi gépezet. Az első cikk szerint – amelyben Budapest „szegénylegényei”-nek titulálja a szerző a szálló lakóit – „Olyan ez a ház, itt a Dobozy utcában, mint téli etető az erdőn. Idecsapódnak azok, akik egy rendezett társadalomban – a társadalmon kívül akarnak élni. [...] *Sem munkájuk, sem otthonuk, sem családjuk.* Személyazonossági igazolványukban az áll: *alkalmi munkás.* Cipőjük csak egy van – hátukon házuk, keblükön kenyerük. Kik ezek az emberek?” Ezután a cikk úgy ábrázolta a lakókat, mint akik iszákos, csavargó, életcél nélküli, szerencsejátékosok, némelyik a múlt rendszer csökevénye. Ami közös bennük, hogy segélyekből élnek, amit eliszznak, aztán ide jönnek aludni, így az államon élőködnének. A cikk szerzője elsősorban ez utóbbit kifogásolta, mivel azzal a kérdéssel zárta az írást: „Mi lenne belőlük, ha annyira féltett »önállóságukat«, »szabadságukat« nem finanszírozná a társadalom?”³²

A szocialista bulvársajtó működésének sajátosságához tartozott, hogy előszeretettel jelenített meg olyan társadalmi csoportokat, akik önmaguk védtelenek voltak, mégis – rajtuk keresztül – bírálni lehetett egyes intézményeket is.³³ A folytatásként megjelent áprilisi cikkben sorjáztak az olyan közhelyek, miszerint „*Akarat és elhatározás kérdése az egész*”. Ezzel a mondattal a cikk szerint a szállás határozott gondnoka jellemezte a problémák megoldásának módját, vagyis kirakták a nemkívánatos személyeket. A februárban megjelent elítélő írás hatására az áprilisi folytatás szerint a lakók „Nem parancsszóra, nem fenyegetéssel, *önerejükből és a közösség hatására álltak itt talpra*”. A lakók ritkítása („az emberek visszavezetése a társadalomba”) és a cikk szerinti „csoda” persze itt is a rendőrség segítségével ment végbe. A februári hidegben eltávolított hajléktalanok helyén a cikk szerint értékek is születtek, hiszen kultúrszobát rendeztek be.³⁴ Az

31 BFL XXIII-115c. VB Eü. o. szociálpolitikai iratai. 1960. febr. 16. 43. d.

32 Nóti Ilona: Ember volt... A törzsvendég – Hetenként hétszáz lottóra – Vagy a múlt, vagy az ital – A város szegénylegényei. *Esti Hírlap* 1962. febr. 21. 3.

33 A szocialista bulvársajtó működéséről részletesebben: *Horváth Sándor*: A szocialista bulvársajtó és a társadalmi nyilvánosság arénái Magyarországon: népszerűség és pártszerep az 1960-as években. *Múltunk* 50(2005) 3. sz. 226–254.

34 Nóti Ilona: Csoda a Dobozyban. Már nem „szegénylegények”. Munka, rend. A törvények és az új rang. *Esti Hírlap* 1962. ápr. 24. 3.

erőszak indoklása az értékek védelmével persze korántsem csak a megbélyegzett személyek elleni fellépésnél lehet jellegzetes magatartás, mégis jellemzi a gondoskodás és felügyelet kettősségét. Ebben az ábrázolásmódban sosem a gondoskodó és szankcionáló, időnként erőszaktól sem visszariadó intézmény cselekszik, hanem azok, akiket amúgy magatehetetleneknek, gondoskodásra rászorulókként jelenítenek meg. Mintha mindez az ő érdekükben történne.

A megfelelő magatartás meghozhatja jutalmát. A rend demonstrálására alkalmas eszköz a szertartás és a gyűlés. Ezt mutatja az a jegyzőkönyv, amit a szállón történt tisztogatás után írtak. A szálló lakóinak „lakógyűlésen” kellett demonstrálniuk, hogy a maguk akaratóból teremtettek rendet lakóhelyükön. Azonban a már sokat amúgy sem vesztő lakók jelentős része – persze korántsem biztos, hogy önféjűségből – nem volt hajlandó asszisztálni a rituális jelenethez. Csak 42-en jelentek meg az addigra hajléktalanoktól megtisztított – a jegyzőkönyvben kultúrteremnek írt – szobában. A jegyzőkönyv alapján a szertartásért felelős új lakóbizottsági tag azzal kezdte beszámolóját, hogy az előzőleg megválasztott lakóbizottsági tagok közül kettőt – nem megfelelő hozzáállásuk miatt – már el is távolítottak. A másik problémát abban látta, hogy nem volt jelen a lakók kétharmada, ami szerinte szervezett akció volt. Azonban szavazással eldönthették azt is, hogy a megjelentek (a lakók kevesebb, mint negyede) száma elégséges a döntéshozatalhoz. A gyűlés meg is szavazta ezek után magáról, hogy határozatképes, mivel éppen azok nem jöttek el, „akik ellen ez a gyűlés is meg lett hirdetve”.

Ezek után az „újjáteremtett kultúrtermet” és az új gumiszőnyegeket hozták fel példaként, hogy miként szépült meg a lakók élete. Valamint felhívták a figyelmet arra, hogy a „sakk és különböző társasjátékok beszerzése célja, hogy szórakozási lehetőségekkel elvonja a lakókat a korcsmák káros látogatásától”. Új házirend is készült, a lakók jogaival és kötelességeivel, hogy „a lakók továbbra is kövessék azt az utat, amelyiken eljutnak majd közös céljukhoz, az újjávarázssolt, rossz hírét levetkőző Dobozi utcai Munkás Szállóhoz”. Ezután javasolták, hogy minden szobában válasszanak egy bizalmit. Megállapították még azt is, hogy a tisztaság megőrzése az első számú feladatok közé tartozik, akárcsak a részek azonnali eltávolítása. A szertartás végén az azt megnyitó lakóbizottsági tag megígérte, hogy „szigorúan el fognak járni azok ellen, akiknél a nevelőmunka meddőnek bizonyul”.³⁵

A téli hidegben korábban olyan indokokkal mondták fel például a szállást azoknál, akiknél már a „züllesztő” magatartást sem tudták kifogásolni, mint például: „szülei Érdligeten laknak, onnan be lehet járni Budapestre munkába”.³⁶ Az eltávolítottak között sokan voltak, akik a szálló pincéjében, a padláson, a WC-ben vagy fürdőszobában húzódtak meg. A nyugdíjasokat – nem mindig sikerrel – igyekeztek átvitetni valamelyik szociális otthonba. M. Jenőt azért távolították el, mert a kocsmában szerzett ágyrajárókat, és kuncaftjait becsempészte

35 BFL XXIII-115c. VB Eü. o. szociálpolitikai iratai. 1962. ápr. 10. 43. d.

36 Uo. csatolva.

a szállóba, a saját ágyára. Az indokok között leggyakoribb volt a részegeskedés, munkakerülés és kártyajáték. A jegyzőkönyvekből az is kiderül, hogy a szálló korábbi portásai „a lezüllött, ittas lakóktól potom áron megvásárolták ruhaneműjüket” és a kiselejtezett bútordarabokkal (valószínűleg ágyakkal) üzérkedtek. Az otthonban lévők ágyait is rendre kiadták.

Az ellenőrzést – többnyire este és éjszaka – végző új intézeti igazgató szerint az is nehezítette munkáját, hogy „az itteni személyzet teljesen össze van fonódva a lakókkal”. Az új intézeti vezető panaszkodott is emiatt az éjszakai munkára és a kevés alvásra. Bár fegyelmivel több alkalmazottat elbocsátott (a takarítónőt például azért, mert egyik szobában a lakókkal 2 liter bort fogyasztott és attól lefordult a székről), mégis úgy vélte, hogy az összefonódások miatt nem tud tartósan rendet teremteni. Arra is panaszkodott, hogy egy másik takarítónő „már a harmadik lakóval állt össze és él vele közös háztartásban”. Az előző szállóvezető (aki még az 1960-as rendcsinálást vezényelte le) elméleteként tüntette fel, hogy „ezek az emberek nem érdemelnek mást, csak azt, hogy be kell alájuk szalmával almolni és reggel pedig kitrágyázni”. Az új vezető büszkén írta jelentése végén: „Ma már a VIII. kerületi Kapitányság, de a többi kerületi Kapitányságok is tisztában vannak azzal, hogy a Dobozi utcai szállóra nem lehet az éjszaka minden órájában rovott múltú személyeket elhelyezni.”³⁷

A hatvanas évek budapesti szociálpolitikájában a munkásszállók és a burkoltan kezelt hajléktalankérdés lehetőséget adott a városi igazgatásnak arra, hogy olyan emberekről gondoskodjon, akik a lakáspiacon a leginkább ki voltak szolgáltatva. Az állandó lakóhellyel nem rendelkezőket ebben az időszakban a társadalomhoz való viszonyuk és kapcsolatrendszerük alapján ítélték rászorulóknak, nem az alapján, hogy milyen jellegű lakhatási problémájuk volt. Ez elvezet a hajléktalanok hagyományos definíciójához, ami felettébb normatív szemléletet követ. Eszerint a hajléktalant nem – amúgy nem létező – lakóhelye, hanem életmódja, „deviáns” viselkedése különbözteti meg a társadalom többi tagjától. Mivel hivatalosan nem lehetett hajléktalanokról beszélni, ezért létrehozták a csavargó, iszákos, züllesztő (régi szóval lumpenproletár) alkalmi munkás kategóriáját. A hajléktalan meghatározása a társadalomhoz fűződő viszonya szerint korántsem magyar vagy szocialista országra jellemző jelenség. Hasonló ábrázolási forma figyelhető meg ezen a téren Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban az 1950-es és 1960-as években.³⁸ Emiatt a normatív megközelítés miatt nem hajléktalanokról, hanem csavargókról és részegeskedőkről beszéltek, így a nagyobb nyilvánosság szemében a hajléktalankérdés ebben az időszakban „eltűnni látszott”: nemcsak Magyarországon vagy a Szovjetunióban, hanem az Egyesült Államokban is.³⁹ Az alacsonyabb szinten

37 BFL XXIII-115c. VB Eü. o. szociálpolitikai iratai. Molnár József jelentése a Fővárosi Tanács VB. XII. Eü. o. Szoc. pol. Csoportnak. 38/1962. 1962. márc. 8. 43. d.

38 Ezt elemzi: *Howard M. Bahr–Theodore Caplow: Old Men Drunk and Sober.* New York, 1973.

39 *Donald J. Bogue: Skid Row in American City.* Chicago, 1963.

keletkezett városigazgatási iratokból azonban kiderül, hogy az éjjeli menedékhelyek hasonlóképp zsúfoltak voltak ekkor is, mint az ezt megelőző vagy ezután következő évtizedekben, csak a kérdés kezelése és a róla folytatott közbeszéd változott meg.

Szociális otthonok, mint dologházak és menedékhelyek

„A kerületi tanácsoktól, a Vöröskereszttől, a rendőrségtől stb., nap mint nap értesülünk olyan esetekről, hogy az egyedülálló, magáról gondoskodni nem tudó idős emberek, akik szociális otthoni beutalásra várakoznak, olyan állapotban vannak, hogy életük közvetlen veszélybe kerül. Nem egy gondozásra szorultat patkányok, férgek rágtak, szennyben, bűzben, étlen-szomjan feküdtek szármalmas ágyaikban, mikor rájuk találtak” – írták a budapesti szociális otthonok fejlesztéséről készült jelentésben 1965-ben.⁴⁰

A fővárosi szociális otthonok a háború előtti szegényházakból és szeretetotthonokból alakultak ki. 1944-ben 2853 szeretetotthoni férőhely volt Budapesten, 1945-re a háborús pusztítások miatt ez a szám 1200-ra csökkent. 1960-ra körülbelül négyezer, 1965-re pedig további ezer férőhelyet alakítottak ki a szociális otthonokban. 1965 és 1969 között a férőhelyek száma mindössze 164-gyel emelkedett.⁴¹ A szociális otthonokat elsősorban az önmaguk ellátására képtelennek ítélt öregek számára hozták létre. Azonban ennek a meghatározásnak a képlékenysége hasonló a társadalmi gondoskodásra rászorulóknak körének folytonos újradefiniálásához. Emiatt a szociális otthonok ugyanúgy szolgálták a rászorulóknak ítélt öregek gondozáshoz juttatását, mint az idős koldusok elzárását.

Az öregedéssel és öregekkel foglalkozó tanulmányok a jóléti társadalmakban a nyugdíjrendszer kiterjesztésével és a társadalom előregedésével párhuzamosan, az 1960-as évektől szaporodtak el. A tanulmányok eleinte a fiatalabb és idősebb generációk közötti kapcsolatok és konfliktusok átalakulásával foglalkoztak, majd a szociális ellátórendszerek terheinek növekedésével párhuzamosan az öregekkel foglalkozó szociálpolitikával.

A Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága is a társadalom előregedése miatt foglalkozott a hatvanas évektől egyre gyakrabban az időseket ellátó szociális intézményekkel. 1954-ben a *Magyar Tudományos Akadémia* keretén belül gerontológiai bizottság alakult, de feladatköre elsősorban a *Nemzetközi Gerontológiai Társasággal* való kapcsolattartásra korlátozódott. Az öregkort elsősorban életkor alapján definiálták, emiatt a gondozottak lehetséges körét is ehhez képest határozták meg. Magyarországon 1941-ben még valamivel kevesebb, mint egymillió 60 évesnél idősebb ember élt, 1959-ben pedig már több mint egymillió három-

40 BFL XXIII-102a. VB jkv. A szociális otthonok helyzete, problémái és fejlesztése a fővárosban. 1965. febr. 3.

41 BFL XXIII-102a. VB jkv. 1969. jan. 22. 53.

százezer. A Végrehajtó Bizottságnak készült 1960-as jelentés szerint „már maga ez a szám is mutatja, hogy komoly problémával állunk szemben”.⁴²

Az öregek gondozása melletti érvelés szerint: „Az öregség önmagában nem betegség, az öreg ember azonban fogékonyabb a különböző környezeti behatásokkal szemben, éppen szervezetének elhasználódása miatt. [...] Van azonban kóros elöregedés is, amikor a szervezet és annak szövetei idő előtt elhasználódnak. Lényegében tehát kétféle öregedésről beszélhetünk: élettani öregedés és kóros elöregedés. Ennek megfelelően a teendők is különbözőek.” A jelentés két csoportra osztja az öregeket: családi környezetben élőkre és magukra maradtokra. Közéjük sorolja az olyan öreg házaspárokat vagy özvegyeket is, akiknek bár vannak gyermekeik vagy közvetlen hozzátartozói, de mégis elhagyatottak.⁴³

A legnagyobb problémának a magukra maradt öregek gondozását ítélték, akikről úgy vélték, hogy nem csupán gondoskodni kell róluk, hanem elfoglaltságot is kell találni a számukra. Ennek érdekében engedélyezték, hogy a nyugdíjasok havi 500 forintos fizetésig munkát vállalhatnak, vagyis naponta néhány órát dolgozhatnak. Ugyanígy helyes kezdeményezésnek tartották, hogy egyes kerületekben szociális napközi-otthonokat létesítettek, „ahol [az öregek] elszórakozhatnak és ott ebédet is kapnak”. 1960-ban Budapesten hat szociális napközi-otthon létezett az öregek részére. A célkitűzés szerint az összes kerületben létre kellett volna hozni ilyeneket.

Azonban az elhagyatott öregek számára a tanácsi jelentés nem a megosztott otthoni gondozást vagy segítséget, hanem az „általános szociális otthonokat” tartotta a legmegfelelőbbnek. A főváros 1960-ban 28 szociális otthonot üzemeltetett (ebből 11 általános, 17 betegotthon) 4210 férőhellyel, többségüket vidéken. Az összes férőhely körülbelül harmada volt csak a fővárosban a hatvanas évek elején átadott, 172 férőhelyes Hungária körüti otthonnal együtt. Ez utóbbi rangban az összes többi fölött állt, mivel az összes szociális otthonba beutaltak előzetes vizsgálatára is használták.⁴⁴ Az öregek vidéki elkülönítését szükséges rossznak tartották, azonban pénzügyi okokra hivatkozva ezen a téren nem történt változás. „Az állandó budapesti lakost, akit vidékre vagyunk kénytelenek helyezni, már ezzel a ténnyel olyan lelki megrázkódtatásnak tesszük ki, amely nem egy esetben súlyos lelki konfliktust idéz elő.” A betegotthonok közül három elmebeteg-otthonként működött vidéken, 900 férőhellyel, vagyis a beutalt időskorúak közel negyede elmebetegként szerepelt a nyilvántartásban.⁴⁵ Az elmebeteg-otthonok a szociális otthonok számára is megfelelő lehetőséget adtak arra, hogy a deviánsnak ítélt betegeket oda áthelyezzék, ezáltal szabadítva fel kapacitást. A kapacitásbővítésnek ez az útja gazdaságossági célokat is szolgált, mivel az elmebeteg-otthonok kapták a legalacsonyabb támogatást. Emiatt szaporodtak az elmebetegé nyilvánított „öregek”, akik bekerülvén egy szociális otthonba, már

42 BFL XXIII-102a. VB jkv. 1960. nov. 2. Jelentés az öregkori betegellátásról, különös tekintettel a szociálpolitikai vonatkozásokra. .

43 Uo. 4.

44 Uo. 7.

45 Uo. 5.

semmiféle védelemben nem részesültek azzal szemben, hogy megbélyegezzék, majd áthelyezzék őket.

Így járt annak a levélnek a szerzője is, aki 1964-ben kérelmezte – régi kapcsolataira hivatkozva – áthelyezését egy vidéki elmebeteg otthonból. Kérését nyomatékositandó, így kezdte B. elvtárshoz írt kérvényét: „Én írok önnek, B. Istvánné – F. Anna bátyja, Gyuri.” A levélíró részletezte, hogyan lett házassági és lakásproblémái miatt az alkohol és a narkotikumok rabja: „Gyakran voltak köztünk nézeteltérések. Egy nap azt mondtam Annuska húgomnak, legyen segítségemre, én úgyis voltam elvonókúrákon, feleségemmel kijönni nem tudok, ő nagyban az oka családi életünk szétzüllesztésének, bár féltékeny sohasem voltam rá. Elmennék egy vidéki szociális otthonba, csupán az a kérésem, hogy időközönként láthatnám kislányomat.” A férfi ez után azzal magyarázta elmebeteggé nyilvánítását, hogy feleségének szüksége volt a lakásra. Emiatt „engem a szociális otthonok legleprásabb helyére, határsávba hozatott, Annuska húgom tudta nélkül”.

„Hát leírom önnek ezt a nyomorult lepra helyet. Ez egy betegotthon. Ide gyógyíthatatlan idős, de főleg elmebeteg szenilisek [kerülnek]. Mindenrendű különböző és már maguk alá piszkoló betegeknek a gyülevész helye. Akkor itt vannak olyanok, akik gnómok, torzszülöttek, idióták, degeneráltak [...] lumpenproli, kapcatotojár rongybúvárokat és mindenféle, úgy a múlt éra csöves csavargóit és Kerepesi úti volt menhelyi Kimli leszármazott, Suni és a volt Sipőcz-konyha⁴⁶ töltelékei között vagyok.” A levélből az is kiderül, hogy először egy kevésbé szigorú intézetbe vitték a szerzőt, de ott verekedésbe keveredett. „K. B. Gyula már ezt megelőzőleg több ízben tett részegen megjegyzést rendszerünkre, valamint aznap, 1963. május 10-én délután 2 órakor énreám, valamint a mellettem ülő N. Lajosné nevű betegtársamra. Ebből veszekedés lett, K. B. Gyula nekem jött, megütött, szóval veszekedéssé fajult. Én nála fizikailag erősebb vagyok, ártalmatlanná tettem, mire fel engem dr. N. M. Zoltánné intézetvezetőnő [...] olyan helyre hozatott, hogy sem őt [húgomat], sem feleségemet vagy Pesten lévő kislányomat nem láthatom.”⁴⁷ Három hónap múlva – összeköttetéseknek is köszönhetően – a levél szerzőjét másik otthonba helyezték.⁴⁸

A szociális otthonokba utaltak megbélyegzése, potenciális bűnözőként kezelése folyamatosan jelen volt a témáról folytatott vitákon. „Van Budapesten vagy 150–200 olyan öreg, akik munkára már képtelenek, nem családban élnek, volt bűnözők vagy lumpenproletárok, akik előregedtek és a fővárosban teljesen lakás nélkül vannak. Koldulnak és csavarognak. Nagyon rontják a városképet és különösen rossz hatással vannak az idegenforgalomra, mert elsősorban a város belterületén koldulnak.” A probléma kezelésére tett intézkedések között első-

46 Az első világháború után felállított népkonyhákat hívták így a budapesti köznyelvben Sipőcz Jenő budapesti polgármester (1920–1934) után.

47 F. György levele. Érkezett: 1964. ápr. 22. BFL XXIII-115c. VB Eü. o. szociálpolitikai iratai. 54. d.

48 Pesta László levele B. László részére. 1964. júl. 25. BFL XXIII-115c. VB Eü. o. szociálpolitikai iratai. 54. d.

ként szerepelt a rendőri kitiltás a fővárosból, azonban ezt csak a vidékiekkel szemben alkalmazhatták.⁴⁹ „Tenni kellene viszont valamit azokkal, akik budapestiek. Bezárni nem lehet őket, mert nem követtek el semmit. Ha valahol elhelyezzük őket, kijönnek és tovább koldulnak és csavarognak, vagy más ilyesmivel foglalkoznak és akkor már bíróságilag el lehet járni.” A rendészeti eszközök korlátozott volta miatt azonban az is szóba került, hogy „jelöljük ki egy harmadrendű szociális otthont, ahová be tudjuk utalni őket”.⁵⁰ Erre azonban ritkán került sor, mivel az időskorú hajléktalanokat – akiket nem tudtak sem bezárni sem kiutasítani – egy idő után vidéki elmebeteg-otthonba zárták. Az elmebeteg-otthonok – mivel gazdaságokat is üzemeltettek – közel álltak az önfenntartáshoz. Az ott élők munkára kényszerítése viszont csak büntetéssel volt lehetséges. Előfordult olyan eset is, hogy egy elmebeteg-otthon egyik új épületét az otthonba beutalt „betegekkel” építették.⁵¹ A szociális otthonokban végeztetett munka hivatalosan amúgy is nevelő értékkel bírt, mivel az öregeknek az illetékesek szerint fontos, hogy „ha mód van rá, elfoglaltságot adjunk, hogy ne üljenek tétlenül. Munkabírók, mozogni akarnak.”⁵² A szociális vagy elmebeteg-otthonok lakóinak munkára kényszerítése azt a régi társadalmi gyakorlatot követte, amelyet a dologházak honosítottak meg.⁵³

Az 1960-as években a Budapesthez tartozó szociális otthonok többsége vidéken volt, több mint felük a fővárostól több száz kilométerre (Szentgotthárd, Tompa, Zsira, Máriapócs). Az ezekről született jelentés szerint „a vidékre került gondozottak régi, megszokott környezetükből kiragadva kénytelenek életük utolsó szakaszát leélni, a magárahagyottság érzése fokozódik, a psychés decompensatio tünetei rendkívüli gyakorisággal és alig befolyásolhatóan lépnek fel. Vidéki otthonaink egészségügyi, orvos- és középkezelő-ellátása káderhiány miatt elégtelen. Szentgotthárdi 500 ágyas elmés intézetünkben nincs főfoglalkozású elmeszakorvos, holott ez az ország második legnagyobb geronto-pszichiatriai intézete.”⁵⁴ Az otthonok többségét – akár csak a nevelőintézeteket – leromlott állagú kastélyokban, laktanyákban, kolostorokban, vagy például használaton kívüli dőhányraktárban helyezték el. 1967-ben az összes gondozott 40%-a állandóan fekvő, súlyos beteg volt. Ugyanebben az évben 713-an haltak meg közülük, a teljes létszám 15%-a.⁵⁵

49 BFL XXIII-102a. VB jkv. 1960. nov. 2. 104. Vita. Jelentés az öregkori betegellátásról, különös tekintettel a szociálpolitikai vonatkozásokra.

50 Uo. 105.

51 Uo. 106.

52 Uo. 124.

53 A dologházakról bővebben: „A tettetésnek minden mesterségeiben jártasok...” Koldusok, csavargók, veszélyeztetett gyerekek a modern kori Magyarországon. Szerk. Léderer Pál–Tenczer Tamás–Ulicska László. Bp. 1998. 130–184., valamint Gyáni G.: i. m.

54 BFL XXIII-102a. VB jkv. 1965. febr. 3. 68. A szociális otthonok helyzete, problémái és fejlesztése a fővárosban. Fővárosi Tanács VB Eü. o.

55 BFL XXIII-102a. VB jkv. 1969. jan. 22. 54. Összefoglaló jelentés „A gondozásra szoruló öregek ellátása és az ezzel kapcsolatos szociálpolitikai tevékenység” c. témavizsgálatról.

A gyulai szociális otthonról készült jelentés megállapította, hogy az intézmény – ahol 550 férőhelyből 460-at fővárosi gondozottak elhelyezésére használtak – azért sem kelti az otthonosság érzetét, mert korábban az épület laktanya volt. Ennek köszönhetően „kis szobák kialakítására nem volt lehetőség. Így négy helyiség kivételével minden lakószobában 22-23 ágy van elhelyezve.” A gondozottak nyilvántartásában külön kategóriát képviseltek a „renitensek”, akik korábban minden fővárosi otthonban voltak már. „A főváros az utóbbi időben a renitens gondozottak zömét Gyulán helyezi el. Ezek közé zömmel az alkoholisták tartoznak, akik nemcsak az intézet belső rendjét, de Gyula városának életét is zavarják, mert nem egyszer kell majdnem eszméletlen állapotban beszállítani őket.” Az otthonban a vizsgálat idején négy orvos és 38 gondozó dolgozott, akik közül 11 rendelkezett egészségügyi képesítéssel. Az otthonban élők harmada 80 évesnél idősebb volt. A jelentés szerint az otthonban a hatvanas évek végén már törekedtek arra, hogy az ott élőket ne csak egyenruhába öltöztessék. „Az étkeztetés kulturált körülmények között a folyosókon – ami az ebédlőt helyettesíti – történik.” Mindazonáltal mégis voltak, „akik előszeretettel hangoztatják, hogy az intézetben a disznók számára főznek”.

Mivel az intézetek számára célkitűzésként szerepelt, hogy gondozottjaik „családias légkörben” éljenek, ezért a róluk szóló jelentések rendre csalódva állapították meg, hogy a családias légkör kialakítását az adottságok nem tették lehetővé. A gyulai intézetről meglegedve állapították meg, hogy „a vezetőség tájékoztatása szerint az intézetben nem történt meg, hogy elhalálozás esetén nem a halott hozzátartozóját értesítették ki”. Ezek szerint, más otthonban megtörténhetett, hogy összekeverték a halottakat, vagy nem tudták, hogy kit kell értesíteni halálukról.⁵⁶

Az öregek otthonairól szóló történeti irodalomban közkeletű vita, hogy miért kerül bizonyos területeken és időszakokban egyre több ember otthonba. Az elsődleges magyarázat erre a jelenségre elfogadja azt a szinte a szociológia születésével párhuzamosan megszületett – s azóta sokszor cáfolt – tételt, miszerint az iparosodás előrehaladásával párhuzamosan lazulnak a családi kapcsolatok. Ebből kiindulva az öregek azért kerülnek otthonokba, mert a családok széthullnak, és az új generációk nem érzik feladatuknak, hogy gondoskodjanak az öregekről. A családi gondoskodásról szóló vitában azóta többen cáfolták ezt a nézetet és kimutatták, hogy az öregek számára létesített menhelyek népszerűsége elsősorban társadalmi elfogadottságuk miatt nőtt. Sőt, néha a családoknak nagyobb terhet jelentett az „öregektől megszabadulni”, mint együtt élni velük.⁵⁷

Ennek ellenére a budapesti szociális otthonok beutalási rendjéből kiderül, hogy azok elsősorban a kórházak helyettesítésére épültek, a kórházi elfekvő osztályok feladatát vették át. A szociális otthonok létét nem a családok szétesése,

56 Tóth Lajosné jelentése a gyulai fővárosi szociális otthonban 1970. március 18–19-én tartott főfelügyelői vizsgálatról. BFL XXIII-115c. VB Eü. o. szociálpolitikai iratai. 1970. máj. 5. 55. d.

57 *Carola Haber–Brian Gratton: Old Age and the Search for Security: an American Social History.* Bloomington, 1994.

hanem a róluk folytatott közbeszéd határozta meg. Nem a családok szabadultak meg a „feleslegessé vált öregektől”, hanem többnyire életben lévő gyermekek nélküli öregek kerültek otthonba. Az 1968-as kimutatás szerint a budapesti beutaltak 75%-ának nem volt családja vagy hozzátartozója. A családdal vagy hozzátartozóval rendelkezők közel felének pedig nem volt életben lévő gyermeke. Akiknek élt a gyermekük, azoknak is többnyire (80%-ban) egy gyermekük volt.⁵⁸ Ez persze nem jelenti azt, hogy ne lett volna soha egy vagy több gyerekük, de magas életkoruk miatt sokan túlélhették – különösen fiú- – gyermekeiket.

A koldusok elzárása és kitiltása a szocialista fővárosból

A koldusok potenciális bűnözőként kezelése miatt időszakos összegyűjtésük, elzárásuk és dolgoztatásuk tűnt a korszakban a leggyakoribb és régi hagyományokra visszanyúló társadalmi gyakorlatnak. Mindez azonban a szocialista állam hangoztatott elvei miatt jóval kevesebb nyilvánosságot kaphatott, mint más korszakokban. A koldusokkal foglalkozó intézmények dolgát emellett nagymértékben nehezítette, hogy mivel hivatalosan nem léteztek koldusok, ezért nem létezhetek jogszabályok sem, amelyek alapján el lehetett volna járni velük szemben.

A Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottságának ülésén elhangzottak alapján: „a koldus-kérdést [...] csak zárt intézettel lehetne megoldani [...], márpedig a fennálló törvényes rendelkezések erre nem adnak módot. Ezt csakis rendészeti úton lehetne megoldani.”⁵⁹ A rendészeti megoldásról született informális, a rendőrség és a tanács közötti megállapodás szerint: „A csavargókról, a koldusokról többször tárgyaltunk már a Főkapitányság illetékes osztályával, és megállapodásra is jutottunk. Ha a Főkapitányság vagy egy kerületi kapitányság részéről olyan személyeket hoznak hozzánk, akik budapesti illetőségűek, minden esetben soron kívül elhelyezzük őket valamelyik vidéki otthonunkban” – mondta a Szociálpolitikai Csoport vezetője.⁶⁰ Ez a megoldás azért is hasznosnak tűnt, mert tehermentesítette a budapesti szociális otthonokat.

A koldulás a korszakban szinte kizárólag rendészeti és városképet vagy idegenforgalmat zavaró problémaként jelent meg a hivatalos iratokban, mint ahogyan többnyire a korábbi korszakban is.⁶¹ Amiben különbözött ez az időszak a

58 BFL XXIII-102a. VB jkv. 1969. jan. 22. 76. Összefoglaló jelentés „A gondozásra szoruló öregek ellátása és az ezzel kapcsolatos szociálpolitikai tevékenység” c. témavizsgálatról.

59 BFL XXIII-102a. VB. 1960. nov. 2. 108. Jelentés az öregkori betegellátásról, különös tekintettel a szociálpolitikai vonatkozásokra.

60 Uo. 112.

61 Már az ötvenes években is a rendőrség egyik fő feladata volt a koldulás felszámolása. Pl. 1951-ben a belügyminiszter (Házi Árpád) elrendelte a koldusok összeszedését, ami Budapesten több rendkívüli járőrszolgálat kivezénylésével járt. Ekkor kezdett elterjedni, hogy több, két fővel indított járőrszolgálatot vezényeltek ki, „mert a koldusok összeszedésénél egyfős járőr nem tudta elvégezni feladatát”. A megyei kapitányságokon ugyanebben az időben viszont úgy tudták emelni

kolduskérdés kezelésében, az a szocialista állam ideológiai célkitűzéseiből és a megváltozott budapesti városi tér térhasználati szokásokra gyakorolt hatásaiból következett. A koldusok kilétéről keveset tudtak a tanács dolgozói, de külső nyomásra időnként igyekeztek valamit megtudni. 1963 karácsonya előtt a Szociális Csoport munkatársai levelet kaptak a *Nők Lapjától*, amelyben felhívták a tanácsi dolgozók figyelmét arra, hogy még mindig vannak koldusok Budapesten, azonban nem tudni, kik ezek. A levelet azon nyomban továbbították a Budapesti Rendőr-főkapitányság Igazgatásrendészeti Osztályának. Onnan ezt azon nyomban továbbküldték a területileg illetékes rendőrkapitányságok vezetőinek, így a kerületi kapitányságok rendőreinek módjuk nyílt arra, hogy közvetlenül levelezhessenek a *Nők Lapjával*. Az újév új razzáival indult a belvárosban a koldusok ellen, elsősorban a koldusok kilétének megállapítása végett. Január végén az V. és XIII. kerületi kapitányság előállított néhány koldust, akik ellen a rendőrök immár feljelentést is tettek. A Múzeum körúton, a Szent István körúton vagy a Nyugati pályaudvarnál kolduló emberekről a rendőrök leírták, hogy már évek óta ismerik őket: többnyire valamelyik végtagjuk hiányzik és tüdőbetegek, de a többszöri figyelmeztetés ellenére nem hagytak fel tevékenységükkel, annak ellenére, hogy némelyikük még börtönben is volt koldulás miatt.⁶² Úgy tűnik, hogy a mindennapos rendőrségi gyakorlat a forgalmas helyeken elnéző volt a koldusokkal szemben, és csak a sajtókampányok vagy felsőbb utasítás miatt zárták el őket időnként.

Az eljárás miatt egyikükről, S. Györgyről környezettanulmány is készült. Előtte Kövér József rendőr főtörzsőrmeister leírta róla, hogy a Nyugati pályaudvarnál kolduló 39 éves „személynek (S. Györgynek) múltábai vannak, és a koldulás alkalmával a két mankójára támaszkodva felhúzza a pantallója mindkét szarát úgy, hogy lehet látni, hogy múltábai vannak és a kezét kitarva kéreget. Nevezett a figyelmeztetések alkalmával elmondta, hogy mit csináljon, sehol nem veszik fel munkára, mivel múltábai vannak és hogy tüdőbeteg, és valamiből élni kell neki.” S. György elmondta azt is, hogy Bécsi úton a téglagyárnál lakik egy földszinti lakásban feleségével és 15 éves lányával, Ilonával, akik mindketten segédmunkások. Györgynek volt két másik gyereke is: egy 22 éves fiú és egy 19 éves lány, mindketten házások. A rendőr kérdésére elmondta azt is, hogy ők nem segítik anyagilag. Márk Ferencné, a tanács szociális csoportjának vezetője a rendőrségi jellemzés beérkezése után kért környezettanulmányt S. Györgyről. Eszerint 1949-ig cserepesként dolgozott, de akkor villamos baleset miatt mindkét lábát elvesztette. A Bécsi úton hatan éltek az egyszobás lakásban: S. György (akit többnyire kizártak a lakásból), felesége, lányuk, György nagyobb lánya a férjével és egyéves gyermekükkel, de ők külön háztartást vezettek a szoba-konyhas lakásban a leírás szerint. Szabó Lajosné, a környezettanulmány szerzője így folytatta: „helyszíni vizsgálat során feleség is éppen akkor jött haza és hangosko-

a járőrszolgálati terv teljesítésének ütemét, hogy általában nem kettesével, hanem egyesével vezényelték ki a járőröket. Magyar Országos Levéltár XIX-B-14. Országos Rendőr-főkapitányság 13. sz. 1951. 446. d. Jelentés a járőrszolgálati terv teljesítéséről.

62 BFL XXIII-115c. VB Eü. o. szociálpolitikai iratai. 200 265/1964. 54. d. Levelezés az ügyben: 1963. dec. 23. és 1964. márc. 10. között.

dott, hogy ő nevezettet eltartani keresetéből képtelen. Az a meglátásuk, hogy a család zavarja el nevezettet koldulni, mivel munkaképtelen, jövedelemmel nem rendelkezik. Útjukban van szerencsétlen. Nevezett nagyon szeretne egy szociális otthonba menni, amit a felesége is nagyon helyeselt.” Márk Ferencné ezek után sürgős szociális otthoni beutalót kért, ez azonban már nem volt csatolva az ügyben készült iratokhoz. A fenti eset jelzi, hogy szemben a korabeli és tanácsi sztereotípiákkal, a koldusok közül nem mindenki volt egyedülálló. Akadhatott közöttük olyan, aki családban élt, és onnan járt el rendszeresen vagy alkalmanként koldulni, mintha csak munkába ment volna.

A „kolduskérdést” rendészeti eszközökkel sem lehetett megoldani, mivel a hatvanas években „nemlétezése” miatt hivatalosan nem tiltották be a koldulást. 1967-ben a koldusok ügye azért került ismét a fővárosi tanács elé, mert a kerületi tanácsok szerint a belvárosban elszaporodtak a koldusok, zavarva az idegenforgalmat és a belvárosi utcaképet. A fővárosi rendőrfőkapitány levelet is kapott az *Idegenforgalmi Hivatal* és a *Belvárosi Plébánia* igazgatóitól a Váci utca és a szállodák környékén elszaporodó koldusokról. „Ezeknek a leveleknek a mindegyike egyöntetűen arra szólít fel, hogy a kolduskérdésben lépünk fel radikálisan. Közlöm a Végrehajtó Bizottsággal, hogy a koldusok ellen fellépni semmiféle hatóságnak nincsen joga. Magyarországon szabad koldulni, ha a kolduló személy nem folytat könnyelmű életmódot vagy nem tanúsít garázda magatartást. [...] Az új szabálysértési kódex majd módot ad arra, hogy álkoldusok, tehát a dolgozni tudó munkakerülők ellen eljárjunk” – mondta Sós György főkapitány a VB előtt. Csehek Ferencné szerint „a Belvárosban ez nagy problémát jelent. [...] De nem is mutat jó képet az, hogy rongyos, piszkos emberek lepik el a Belvárost.” Sós György mindezek ellenére kételyeit fejezte ki a rendészeti eljárások hatékonyságával kapcsolatban: „Igazoltatással zavarjuk őket, és ha fiatalok vagy munkaképesek, akkor elvisszük őket, de az öregekkel és betegekkel mit kezdünk?” – tette fel a költői kérdést.⁶³

Hiába igyekeztek a kerületi tanácsok szabályozni a kérdést, erre nem volt lehetőségük. „Ahogyan Sós elvtárs említette, el lehet járni a közveszélyes munkakerülőkkel szemben, de ha öregekről van szó, akkor ez szociális problémává válik. Ha a koldulást megtiltjuk, akkor ezzel a tanács szerveinek okozunk gondot, mert akkor vagy szociális ellátásban, vagy szociális segélyben kell őket részesíteni.” A szociális otthonokba utalt koldusok elzárását maga a tanács is szorgalmazta: „Aki közveszélyes munkakerülő, azt le kell csukni. Aki állásban van és kiáll koldulni, az ellen el kell járni. Ha szociális otthonban van az illető, akkor meg kell akadályozni, hogy koldulni menjen, és valamiféle szankciót kell találni ezzel kapcsolatban a szociális otthonnak.”⁶⁴ A legtakarékosabb rendészeti meg-

63 BFL XXIII-102a. VB jkv. 1967. dec. 20. 104–105. A Végrehajtó Bizottság ülésén elhangzott vita jegyzőkönyve.

64 Uo. 105. A másik problémát abban látta az egyik VB-tag, hogy a koldusok sokkal jobban keresnek az utcán, mint ha segélyt kapnának, ami gyakori érvnek számított a szociális segélyezéssel szemben: „Kelemen Lajos: Két-háromszáz forint szociális segélyt tudunk biztosítani, ezek pedig két nap alatt megkeresnek 300 forintot.”

oldás a koldusok vidéki szociális (elmebeteg-) otthonokba zárása volt, amelyek egyúttal a legszegényebb öregeknek is szállást nyújtottak.

A rászoruló öregek összezárása a koldusokkal a pszichiátriai intézményekben korántsem erősítette a szociális otthonok jó hírét. Már csak azért sem, mert ez a gyakorlat elsősorban az ellátó rendszer túlzott centralizáltságából fakadt. Hiába szorult rá egyre több ember öregedésével párhuzamosan pszichiátriai segítségre, a gondozás ezen formájának stigmatizáltsága és az odaszállított koldusok miatt az elmeegógyintézetek elsősorban csak az elzárást valósíthatták meg.

Összegzés

A budapesti szociálpolitikát közvetlenül befolyásoló *Fővárosi Tanács*nak az 1960-as években is szűk mozgástere volt annak meghatározásában, hogy kit minősít a társadalmi gondoskodásra rászorulóknak, és miként gondoskodik róla. A legfontosabb szociálpolitikai cél a háborús épületkárok helyreállítása és az iparosítás folytán beáramló népesség fedélhez juttatása volt. Ennek eltérő fokozatai jelentkeztek a lakáspolitikában és a gondoskodó-fegyelmező intézeti jelleggel működő otthonok változatos formáiban.

A rendszer a rászorulók köre fölött felügyeletre és ellenőrzésre adott lehetőséget, ami fokozta a társadalom tagjainak hatalmi függőségét. Mivel ez a gondoskodási forma az alacsonyabb státuszú társadalmi csoportokat érintette és kevesebb ráfordítást is igényelt, mint a lakásépítés, ezért jóval nagyobb felügyeleti és ellenőrzési jogkörrel járt együtt. A munkásszállók és szociális otthonok hálózata egyúttal lehetővé tette, hogy a hivatalos elvárásoknak megfelelően, burkoltan a hatóságok a rendőrséggel karöltve a hajléktalannal is foglalkozzanak. A *Fővárosi Tanács* szociális csoportja – az Egészségügyi Osztály égisze alatt – bújtatott intézményként létezett, ami jelzésértékű abból a szempontból is, hogy a társadalmi problémává emelt kérdéseket legszívesebben egészségügyi, rendészeti vagy oktatási problémaként kezelték. A legkiszolgáltatottabb társadalmi csoportokkal foglalkozva a szociálpolitika nem csupán gondoskodott és felügyelt, hanem folytonosan újradefiniálta önmagát, ily módon az e területen dolgozók saját feladatuk fontosságát is kellően hangsúlyozhatták. Mivel ritkán nyílt alkalom a kérdéssel nyilvánosan foglalkozni, és a szocialista államban hivatalosan nem is létezett szegénység, ezért – jogi szabályozás hiányában – a városi intézmények a rendészeti és egészségügyi kérdések mögé rejtve gondoskodhattak a legszegényebbeknek tartottakról. Ezt a gondoskodást nagymértékben meghatározta, hogy mit minősítettek a szocialista városképet vagy a Kádár-korszak idegenforgalmát különösen zavaró tényezőnek.

Az állam a szociálpolitika révén nem csupán gondoskodik a társadalom rászorultnak tekintett tagjairól, hanem egyúttal megszabja a követendő normákat, függőségi viszonyt alakíthat ki, és cserébe a részleges társadalmi ellenőrzés lehetőségét is megkaphatja. A szociálpolitika és az állami gondoskodás egyik fontos funkciója az állami intézmények legitimálása, bár persze nem ez az egyedüli fel-

adata. A szociálpolitika vizsgálatát nem lehet ugyanakkor elválasztani az e gyakorlatot működtető szervezetek önértékétől sem. Ennek az az oka, hogy a szociálpolitika nem csupán a rászorultakról gondoskodik, hanem munkát ad az állami és városi hivatalokban dolgozók jelentős részének is, és így ők is hasznélvezői a szociálpolitikának. Másrészt újradefiniálja mindama társadalmi normákat, melyeket a hatalom gyakorlói és a társadalom tagjai egyaránt elfogadhatónak tartanak, ezáltal is erősítve a társadalmi stabilitás érzetét.⁶⁵ Ezzel párhuzamosan a gondoskodás megszilárdítja a függőség tudatát a társadalom tagjaiban, ami azonban nem egyedül csak az egykori „szocialista országokra” jellemző jelenség.⁶⁶

SÁNDOR HORVÁTH

VAGABONDS, HOMELESS PEOPLE AND BEGGARS

THE HIDDEN PRACTICE OF SOCIAL CARE IN BUDAPEST IN THE 1960'S

Due to welfare policies the state does not only take care of the poor, but it prescribes exemplary norms, it frames possibly dependency and obtains the opportunity to have partial control over society. Welfare policies and social care play a great part in legitimizing state institutions; however, this is not their only function. For all that, while examining social policies the self-interests of the related political organs cannot be ignored. It results from the fact that the practice of social policies does not only take care of those in need but provides work for the majority of employees of state and municipal offices, thus they can also enjoy the benefits. Furthermore, it redefines those social norms which are regarded both by the ruling elite and the members of society as acceptable; this way it may enhance the feeling of social stability. Simultaneously, the protection confirms the attitude of dependency in the members of society: this phenomenon does not characterize only the former “socialist states”.

Even in the 1960's the Council of Budapest, influencing the welfare policies directly in Budapest, had a restricted scope for action in connection with specifying who could be regarded as being dependent on social benefits and defining the ways of social caring. The most important purposes of welfare policies aimed to restore the war damage in buildings and to offer a home to the growing number of inhabitants coming into the town because of industrialization. These intentions materialized in various ways concerning the changes of housing policy and the establishment of those institutes which made provision for the poor but held them under control at once.

The system allowed to supervise and keep in check those in need, what intensified the dependency of the members of society. Seeing that this kind of social care affected social groups of lower classes and required less amount invested than home-building, it was incidental to much wider sphere of supervision and control. Moreover, the network

65 A szociálpolitika ezen funkciójának modelljéről ld. *Martin Rein*: Social Policy: Issues of Choice and Change. New York, 1970. 24–27.

66 A szociális gondoskodás függőség-modelljéről: *Thomas M. Meenaghan–Robert O. Washington*: Social Policy and Social Welfare. Structure and Applications. New York, 1980. 8., 18. A poszt-szocialista korszakra alkalmazza ugyanezt a modellt: *Szalai Júlia*: Nincs két ország...? Bp. 2007.

---

of workers' hostels and social welfare homes made possible that the authorities deal impliedly also with homeless people, together with the police in accordance with official requirements. The Social Affairs Department of the Council of Budapest, under the auspices of the Public Health Department, existed as a hidden institution: it indicates that those questions which were of social importance were treated primarily as problems of health, security and education. The welfare policy did not only take care of and kept control over the most defenceless social classes but it continuously redefined itself, and this way officers working in this branch could emphasize the importance of their role. As an opportunity rarely occurred to investigate publicly this issue, and officially poverty did not even exist in the socialist state, in absence of regulation the institution of the town could take care of the poorest people only on the quiet, under the mask of security and sanitary measures. The extent of this provision was significantly influenced by the standpoint of authorities pertaining to what was described as a disturbing factor for the socialist townscape and the tourism in the Kádár Era.